

Наташа М. Вукићевић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 316.74:008
81'272
Прегледни рад
Примљен: 27. фебруара 2017.
Прихваћен: 24. априла 2017.

СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТИ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Айсиракӣ: Феномени језика и језичке културе приказани су у контексту међуодноса језика и културе, језика и говора, језика и одређених друштвених фактора. У раду се разматрају опште карактеристике језика, његове многобројне функције и могућности развоја и усавршавања језика и језичке културе, са аспекта социолингвистике која наведеним категоријама даје сасвим нови смисао.

Кључне речи: језик, култура, језичка култура, социолингвистика.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У раду се бавимо проблемом сагледавања језика и језичке културе испитивањем појава на релацији језик–друштво, са истовременим увидом у све видове постојања и испољавања човека, без истицања појединачног значаја језичког или друштвеног аспекта. С обзиром на место језика у човековом животу у којем се „језичко” и „друштвено” непрекидно сусрећу, феномени језика и језичке културе приказани су са аспекта социолингвистике, у контексту међуодноса језика и културе, језика и говора, језика и друштва. Разлике у приступима појединих аутора који се баве социологијом језика, чак и другачији називи ове интердисциплине: социолингвистика, социјална лингвистика, психолингвистика и др., навеле су нас на размишљање о различитим аспектима проучавања језика и језичке културе у подручју двеју основних наука – лингвистике и социологије. Међутим, осим истицања специфичности и међусобних разлика, потребно је указати на заједничке карактеристике језика, његовог развоја и усавршавања, као и на сличне ставове аутора који ће бити полазна основа за даља разматрања у оквиру рада. Навешћемо неке од њих.

Иако су сви језици подређени законитостима историјског кретања, и у процесу њиховог развоја могу се уочити разлике између појединих језика.

Језик изучавамо с одређеном намером, најчешће да бисмо правилно говорили језик одређене друштвене групе, дакле, употреба језика је у интеракцији са социјалном организацијом понашања.

Осим што зависи од људи који га говоре а који припадају одређеном друштву и заједници, свака наука, научна дисциплина или грана уметности ствара своју специфичну терминологију која неминовно утиче на речи из заједничког језика одређеног друштва.

Језик служи као спона између људи који на основу критеријума да говоре истим језиком припадају истом колективу (нација, етничка група) и истовремено их одваја од других говорника као чланова других група/коллектива/нација. Таква „вишеструка међуигра јединства и разноликости у језику, култури и друштву одиграла је значајну улогу у обликовању света који данас знамо” (Бугарски 1997: 80).

Трагања за прецизном, најтачнијом и најпотпунијом дефиницијом језика могу нас одвести у погрешном правцу јер су многе дефиниције настале из тренутних потреба научно-истраживачке праксе, или су у питању теоријски засновани искази о личним схватањима шта је језик, дефинисани кроз однос према језику, кроз веровања, вредносне судове, склоности, обичаје, културне творевине и др. Постојеће дефиниције језика би требало мењати у складу са принципима по којима језик функционише, у складу са променама у поимању човека, друштва и културе, али и са променама осталих спољашњих околности. У односу на сложено устројство и функционалну поливалентност језика, не постоји свеобухватна и коначна дефиниција, већ се језик дефинише зависно од полазишта и сврхе. Придржавајући се тог начела, у раду смо језик дефинисали првенствено као друштвену и културну појаву, уз уважавање осталих његових функција: комуникацијске, уметничке и естетичке.

Под социолошким аспектима проучавања језика подразумева се сагледавање језика као инструмента културе и инструмента стварања и мењања већине области човекових активности, у чему се огледа општи друштвени и културни карактер језика (Радовановић 2003). Најважније обележје друштвеног карактера језика јесте његов задатак да служи као средство за споразумевање колектива, као што се у стваралачкој функцији језика испољава најважније обележје културног карактера језика. О језичкој култури говоримо у контексту њене улоге у употреби, развијању и очувању језика.

Социолошка становишта омогућавају целовиту спознају феномена језика; притом, социолошки приступ изучавању језика не може надоместити задатак лингвистике која се бави анализом језика, већ има задатак да анализом његовог функционисања у друштвеној свести и људској делатности омогући спознају функције језика у друштвеном процесу комуникације. Лингвистика све потпуније обухвата друштвене изворе и функције језика и тиме, стварајући подстицаје и обрасце који се могу применити у социоло-

гији културе, даје допринос процесу развијања и усавршавања различитих метода анализе културних феномена (Клосковска 2005).

Појмовна разграничења на почетку рада представљају полазишта која су нас усмерила у постављању методолошког оквира.

Потребно је нагласити специфичности методологије рада у области социолингвистике која треба да одговори захтевима различитих дисциплина, лингвистици код које је методологија увек прилагођена циљевима конкретне истраживања у области језичких појава и сродним дисциплинама, попут социологије, које се баве друштвеним и културним аспектима и стварном употребом језика у комуникацијској и другим сврхама (Радовановић 2003).

Предмет рада представља језичка култура и проучавање језика у контексту његовог културног и друштвеног значаја. Циљ је испитивање међусобне повезаности и условљености језика, друштва и културе, а у складу са постављеним циљем, одређени су следећи задаци:

- описати одлике језика применом интердисциплинарног приступа који обухвата различите аспекте социологије и лингвистике;
- објаснити однос језика и културе;
- објаснити однос језика/културе и друштва.

Метод коришћен у раду је прилагођен предмету рада, али и самој научној дисциплини – лингвистици која захтева примену структуралног метода анализе језичких појава и њиховог односа и истраживачке технике објашњавања и описивања посматраних појава. Социолошка истраживања конкретних појава, у нашем случају језика и културе, такође захтевају коришћење посебних логичких метода у фази објашњавања, као што су анализа и синтеза и њима одговарајуће технике.

С обзиром на утврђени предмет и циљ рада, поставили смо следећу основну хипотезу:

Језик се не може посматрати и изучавати одвојено од других видова постојања и испољавања човека, изван свог природног окружења и контекста културе и друштва.

1. ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈЕ КУЛТУРЕ

Полазећи од антрополошког становишта да је уместо трагања за најприхватљивијом дефиницијом културе корисније сагледати појам културе у разним контекстима научног комуницирања и током друштвеног развоја, у овом поглављу смо покушали да направимо кратак приказ различитих појмовних одређења и подела са неколико најзначајнијих аспеката – теоријског, практичног и друштвеног.

Реч *култура* је један од појмова који се често користи у свакодневној комуникацији са различитим значењем, а на различита појмовна тумачења наилазимо и у стручној литератури у различитим социолошким дисципли-

нама. Исти појам има различита значења уколико се посматра са теоријског, практичног и друштвеног аспекта јер реч добија значење у контексту социјално-психолошке ситуације (Шушњић 1982). Култура има двојаку функцију: 1) као људска потреба – да изрази одређен начин живота и 2) као начин комуникације – у функцији повезивања људи (Коковић 1997: 7).

Значајну и једну од најобухватнијих дефиниција културе дао је наш социолог Милош Илић, истичући да је култура скуп свих појава, промена и творевина које је човек произвео својом материјалном и духовном активношћу, а чији је основни смисао да олакша одржавање, продужење и напредак људског друштва (Илић 1980).

Многа значења и дефиниције културе налазе се између две крајности: елитистичког појма културе и појма „тоталне” културе. Прво становиште појам културе повезује са малом групом образованих људи, друштвене елите, при чему је истовремено један велики сегмент друштва из културе искључен (Ђорђевић 2009). Задатак елите је да приближавањем културе нижим слојевима друштва олакша њихову друштвену интеграцију и, с друге стране, прошири круг људи из ког ће се издвојити културна елита (Коковић 1997). За разлику од преуске елитистичке концепције, појам „тоталне” културе изједначава културу са појмом и производима људске свести и у тако широко постављеним оквирима култура обухвата и позитивне и негативне појаве (Коковић 1997). Са антрополошког становишта, култура обогаћује људску природу и обухвата сва подручја људске делатности, па можемо говорити о култури рада, економској култури, политичкој култури, правној култури, итд.

Култура међуљудских односа указује на различит начин опхођења и комуницирања међу појединцима у људском друштву, а с обзиром на то да је језик основно средство комуникације, о језику се не може говорити изван контекста *групишно–култура*. Приликом дефинисања појма култура, треба имати у виду контекст у коме се појам културе појављује. Социолошки приступ је, поред антрополошког, најадекватнији због комплексног сагледавања свих елемената, од уметности, обичаја и морала до знања, способности и навика појединаца као чланова једног друштва. Социолошко становиште заснива се на интерпретацији културних појава као врсте друштвеног понашања и превођењу културе на језик друштвене интеракције (Клосковска 1980).

Подела културе на материјалну и духовну културу настала је из супротстављених појмова *културе у ширем смислу* и *културе у ужем смислу*. Поистовећивање културе и духовности – култура као уметност, музика и књижевност, такође је једна од крајности у схватању културе, а насупрот оваквом становишту је социолошка концепција по којој се култура односи на облике деловања и понашања одређене друштвене групе или друштва у целини. Напредак је могуће остварити само у интеракцији појединаца и друштва, природе и културе, унутрашњег и спољашњег света; ново виђење стварности и нова парадигма у култури темељи се на међузависности и пове-

заности свих појава – биолошких, психолошких, друштвених и културних (Коковић 1997).

Поменута концепција која све делатности и облике друштвеног живота поистовећује са појмом култура наглашава друштвени карактер културе, али њихова повезаност и зависност не значе да су појмови *друштво* и *култура* идентични. Друштво и култура су две сложене појаве које имају пресудну улогу у људском животу. Међутим, култура није израз само једног друштва, као што и друштво може прихватити мноштво култура. „Култура је саставни део структуре друштва и саставни део структуре личности, другим речима, свака појединачна култура настаје у специфичним друштвеним условима и обавља специфичне функције, као инструмент друштвеног и индивидуалног развоја” (Трифунковић 2001: 49). Са функционалистичког становишта, култура изражава начин функционисања друштва; елементи културе су нај-ефикаснији начин за проучавање друштвених структура, јер се друштвене и културне појаве прожимају у свакој људској делатности и творевини. Култури „стварају различите друштвене групе на основу места које имају у друштвеној структури” (Ђорђевић 2009: 47). Без обзира на то што се култура и друштво не могу посматрати изоловано, културу не треба поистовећивати са друштвом јер нису у питању идентични појмови/појаве.

Однос између културе и друштвених структура може се посматрати са неколико различитих становишта, од којих смо издвојили неколико значајних за тему којом се бавимо у раду.

– Различите друштвене групе могу имати исте или сличне културе, а могу бити носиоци и потпуно различитих култура; другим речима, долази до појаве *поикултуре*¹ као скупа вредности, правила, норми и образаца понашања по којима се култура једне групе људи разликује од културе њихове шире заједнице, и њеног негативног аспекта *контракултуре*, која постојеће вредности друштвене заједнице жели да потпуно промени и сруши. Култура се може развијати независно од друштвених промена јер превазилази ниво личне и друштвене стварности и та њена карактеристика – универзалност је нарочито видљива у уметности. Стваралачки домети у уметности не представљају израз појединца, нити друштва у целини, већ се могу објаснити као могућност и стварност људског бића уопште, дакле на вишем, универзалном нивоу. У односу на друге облике културе, уметност је најмање условљена друштвеном структуром.

– Социолошко становиште своју тезу о повезаности културе једног друштва са друштвеним структурама објашњава чињеницом да су друштвене структуре последица поделе рада која ствара одређена подручја друштвеног живота. Друштвену поделу прати културна подела, а везе између поде-

---

¹ Култура је знак друштвености и духа, а за сва друга понашања која нису у складу са нормама и прописима шире друштвене заједнице користи се термин *поикултура* којим се обележава култура ужих друштвених група (Коковић 1997).

ле рада, друштвених структура и културе видљиве су и у домену стварања вредносних система и идеологија. Промене у култури повезују се са променама у друштвеним односима.

– Насупрот социолошком, релативистичко становиште промене у једној појави не доводи у везу са променама у другој; корените промене у култури су могуће без измене друштвених структура и обратно.

– Да бисмо описали и вредновали културу, неопходно је познавање друштвене структуре (Коковић 1997).

По дефиницији културе Едварда Тајлора, осим броја елемената културе, важна је и природа културних феномена, према којој се у њу укључују основна друштвена умећа и људске навике које је човек стекао као члан друштвене заједнице (Клосковска 2005).

Структуралистичке дефиниције наглашавају целовитост сваке културе и обједињавање њених елемената и одликује их прелазак од уопште-не анализе културе на карактеризацију култура појединих друштвених заједница.

У основи антрополошких дефиниција културе лежи „претпоставка да је култура дело човека, производ разних облика његове друштвене делатности” (Клосковска 2005: 14). Овакво становиште је посебно погодно социолошком схватању и обухвата неколико дефиниција: Култура је стечена под утицајем искуства које има друштвени карактер и прихваћена је кроз норме и обрасце. Сви облици културе се односе на човека као учесника у друштвеним односима и у одређеном степену су заједнички групама или друштвеним заједницама. Култура подлеже променама прилагођавања и има облик отвореног система који је усмерен ка интеграцији (Клосковска 2005).

Међутим, као што је Ђуро Шушњић у својој књизи *Цветови и тила* (1982) истакао, не можемо културу и уметност разумети и вредновати само са аспекта структуре друштва јер би тиме и култура и уметност изгубиле своју индивидуалност и одрекле се властите природе. Констатацијом да се култура може истраживати и у вези са друштвеним структурама и независно од ње, залазимо у подручје социологије културе. С обзиром на двојни карактер предмета, социологија културе се подједнако бави хуманистичким аспектима културе – анализом самог појма и њеним развојем и социолошким приступом култури и проучавању везе између културе и друштвених структура. Тешкоће у дефинисању социологије културе произлазе из многозначности самог појма културе, широког опсега феномена обухваћених тим појмом и разноликих вредносних ставова који се односе на наведене феномене. „Сви ти аспекти узајамно вишеструко делују у разним областима културе са социолошког гледишта” и морају се узети у обзир при анализи бројних теоријских или методолошких проблема социологије културе (Клосковска 2005: 8). Издвајање једне опште и потпуне дефиниције и једног начелног термина који би одговарао разним теоријама не би могло да адекватно представи сложен карактер и суштину културе (Клосковска 2005). Основна становишта

социологије културе истовремено представљају и њене слабости и допринос проучавању културе.

Означавајући их као слабости поменуте дисциплине, аутор Ђуро Шушњић о односу културе и друштвене структуре износи следеће тврдње.

– Култура има своје властите облике и број њених облика је већи од облика друштвеног живота.

– Културни облици и друштвени облици не смењују се истом брзином.

– Уколико се на културу гледа као на израз друштвене стварности, не може се видети самостална снага културе.

– За разлику од друштвених слојева који стоје у надређеном или подређеном положају, у културним изразима нема хијерархијског односа.

Допринос поменуте социолошке дисциплине огледа се у томе што доказује да се анализом културе и њених облика прелазе границе самог облика и покреће анализа друштвене средине којој културни стваралац и његово стваралаштво припадају.

2. ЈЕЗИК КАО ОБЛИК КУЛТУРЕ

Иако смо у мноштву дефиниција издвојили само неколико становишта, очигледно је да постоји веза између културе и друштвене структуре; та веза је уочљива у свим сферама, па и у језику. Суштину везе између језичких и друштвених структура Ранко Бугарски види у потреби постојања комуникације међу појединцима у људском друштву. Промене се одвијају и у језику и у друштву, али је функција језика условљена друштвеним променама а не обрнуто.

Језик је настао као потреба људи за повезивањем и комуникацијом, као продукт заједничког живота људи. „У језику се одређена заједница среће са својим *идентичијетом*; он најверније изражава мисли и осећања” (Коковић 1997: 180). Развитак и усавршавање језика, усвајање нових или обнављање старих речи у ствари су одраз промена унутар једног друштва или културе. „Развој језика и промена које се у њему дешавају представљају одраз стања једног друштва и његове културе” (Меје 2009: 88). У проучавању језика се посебно истичу три приступа: психолошки, социолошки и лингвистички, од којих зависи методолошки приступ истраживању и став према језику.

Са *психолошкој* становишта језик је репрезентативан у уму појединих говорника, док *лингвистички* приступ истиче његову независност од говорника и говорне заједнице.

Као *социолошки* феномен, језик је средство комуникације и има значајну улогу у друштвеном животу. Појмови који постоје у одређеном језику су, као производ категоризације човековог искуства, у директној вези са друштвом, тј. културом (Ђорђевић 2009). Комуникација је битан преуслов друштвеног и културног развоја. Начин комуникације повезан је са култу-

ром једног народа и његовом традицијом. Њена најзначајнија улога је успостављање везе између припадника различитих култура и друштава. Језик је најважније средство комуникације, али није једино; комуникација се може остварити и другим, невербалним каналима, не само путем говора.

Језик учествује у формирању наших мисли и идеја, али и изражава осећања и подстиче на активност. Као један од начина људског понашања, говор помаже у остваривању контакта са осталим члановима друштвене заједнице, чиме се остварује друштвени аспект језика. Не постоји значајнији облик људског понашања који би нам објаснио људску природу и не постоји ни један аспект људске природе који не можемо разумети ако познајемо природу језика (Јеспersen 1970). Истовремено је и психолошки феномен јер се остварује тек кад појединац почиње да се изражава и на тај начин остварује контакт са људима у свом окружењу. Као средство изражавања мисли, језик је инструмент мишљења и у томе се испољава његова интелектуална функција.

Социологија језика проучава однос између различитих типова друштва, друштвених структура и језика, али осим друштвеног контекста бави се и значајем језика у средствима масовне комуникације као тековине савременог друштва, његовом природом, изражавањем различитог облика понашања и вредности у језику одређене културне или друштвене заједнице.

Без обзира на функционалну повезаност језика и културе, о којој су саславни антрополози, социолози, социолингвисти посматрајући језик као саставни део културе, кретање језика и културе нису увек повезани и условљени процеси. Култура и језик се могу проучавати одвојено. Промене у језику првенствено се односе на формално изражавање и не обухватају промене садржаја и унутрашње стварности, док је формалне обрасце културе тешко одредити.

Једна од специфичности језика је његова полифункционалност која се огледа у комуникацијској, сазнајној, експресивној, естетској, конструктивној функцији, функцији акумулације и функцији развоја идентитета.

Комуникацијска функција је основна карактеристика језика јер представља средство за повезивање људи и остваривања контакта разменом мисли и идеја и општа карактеристика јер важи за све језике. Њен значај се намеће због важне улоге у социјалним односима. Подједнако важна и повезана са њом је *коинитивна* или *сазнајна* функција, с обзиром на то да „језик игра значајну улогу у процесима мишљења и обликовања света” (Бугарски 1996: 38). У комуникацији и процесима мишљења „користимо концепте језика који смо научили, а тај језик је производ конкретног друштва” (Феинберг 2012: 88).

Експресивна функција такође представља средство изражавања мисли и има неколико облика, зависно од културних образаца по којима ће пошљалац и прималац експресивну радњу различито тумачити.

Конструктивна функција језика односи се на процес формирања мисли и стварање оквира у којима ће различити језици изградити различите темпоралне системе.

Функција *акумулације* пре свега је значајна у очувању информација, знања и других творевина, а огледа се у могућности и брзини усавршавања језика у формалном смислу.

Функција развоја индивидуалности и идентитетског почива на заједничкој потреби свих појединаца да остваре и сачувају свој идентитет помоћу језика који је основна компонента културног идентитета. Језичко изражавање може бити показатељ и важних особина личности чланова једног друштва.

Идентитет као биолошки и социолошки квалитет је променљив јер су и поменуте категорије променљиве. Не постоје два идентична појединца, они имају и заједничке и различите одлике на основу којих можемо говорити о њиховом идентитету.

Језик није само облик културе јер је садржај језика много сложенији и језичке форме су у функцији изражавања језичког садржаја. Без обзира на то што се култура и језик најчешће проучавају изоловано, језик се не може посматрати одвојено од културних система. Он има своје специфичне одnose и сопствене законитости развоја; не налази се у узрочно-последичном односу са културом, али је увек условљен неким од друштвених фактора.

3. ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Разумевање природе језика омогућава нам да лакше разумемо и људску и друштвену природу човека. Језик је облик људског понашања и продукт заједничког живота којим се у заједничким активностима морају споразумевати. Тежња за комуникацијом и споразумевањем може довести до јединства језика, али и до његове диференцијације. Употреба језика зависи од образовања, различите интерпретације и језичке културе, а као последица различите језичке културе иста реч или фраза може имати различита значења. Међутим, треба разликовати погрешно схваћене речи и фразе приликом употребе заједничког језика у више земаља од свесне злоупотребе језика из личних интереса и неоправданих разлога, са којом се често сусрећемо у савременом друштву².

Кретања и развој језика доводе и до сталних промена језичке културе. Она се стиче, изграђује, усавршава и уобличава. Прихватљива је у одређеној заједници, групи или друштву, али, осим начелности, битна карактеристика језичке културе јесте што она представља једно од обележја друштвених група. Основна и најуочљивија разлика између друштвених група је управо

---

² О злоупотреби језика, нарочито у сфери политике а делимично и образовања, Милован Данојлић је исцрпно говорио у својој књизи *Мука с речима*.

различит ниво језичке културе и језика. Различита друштва имају различите вредносне системе и представе о значају језичке културе.

Када је стабилна и добро изграђена, језичка култура је стабилна и препознатљива. Једна од њених карактеристика је осликавање друштвених прилика и опште културе из које је проистекла, а у савременом, потрошачком друштву посебну улогу има у обogaћивању и очувању језика.

„Језичка култура може бити резултат:

а) језичкој традиционализма

б) језичкој либерализма” (Коковић 1997: 254).

Као што је аутор Коковић нагласио, традиционализам и либерализам су у претходном периоду водили у две крајности: традиционализам као једнострана оријентација представља отпор друштвеном развоју и иновацијама и најефикасније делује кроз културне садржаје (Коковић 1997), док либерализам, заснован на индивидуалистичким основама, одступа од традиције и настоји да прекине све традиционално успостављене везе језика са културним обрасцима (Сладечек 2008). За развијање језичке културе изворе и подстицај треба тражити у градским и сеоским срединама. Не треба изоставити ни (општи и естетски) утицај стручног и научног говора на свакодневни говор научен природним путем, који се може остварити усвајањем нових стручних термина или прецизнијим изражавањем на одређеним подручјима. Од свакодневног и стручног говора треба разликовати *образовни* говор којим се људи служе у јавности (на телевизији, радију и штампанима) бавећи се општим питањима. Образовни говор се „од свакодневног говора разликује по томе што поседује нешто прецизнији стручни језик, а с друге стране, од стручног речника по томе што је по правилу приступачан свима” (Коковић 1997: 254). За Макса Шелера, задатак образовног говора јесте преношење стручног знања у свакодневне интерпретације, при чему свакодневни говор добија основне елементе научног говора.

Језичку културу, као и културу уопште, треба неговати и у тај процес укључити школски систем који ће водити бригу о општем образовању широким слојевима друштва, прилагодити методички приступ преношењу знања и критички се односити према садржајима масовне културе.

Интензивни развој друштва у домену технике, медицине, права и политике нужно доприноси променама образовног језика у који продиру нови термини, често неприлагођени јер побеђује лексика јаче и важније средине. Милован Данојлић је у својој књизи *Мука с речима* (1990), говорећи о политичком језику, указао на узроке нарушавања чистоте нашег језика: неадекватну употребу туђица, метафора, фраза, образаца и аксиома, због којих језик постаје вештачки и неприродан. Језик који се користи у сфери политике је неразумљив, пун обрта и нелогичности, „али се тај језик не може поправити. Једино такав, он је функционалан” (Данојлић, 1990: 125). Говор у једном случају може бити леп, у другом оштар, јер „у политичкој пропаганди, на свим нивоима, језик је удешен тако да сакрије истину, да превари” (Данојлић

1990: 65). Метафора се користи како би језик имао помешана значења, иако „знамо да би свака реч требало да именује нешто сасвим одређено, постојеће, важно, и да се саопштења о ономе што именује преносе разумљивим поводом и начином” (Данојлић 1990: 82). Речи долазе са стварима и требало би да имају искључиво конкретна значења јер би се тако одржала веза речи са стварима и јасноћа језика.

Једно од решења може бити измишљање нових речи и утврђивање граница за прихватање страних речи јер наш говор не трпи речи које се не могу мењати по падежима. Њихова употреба је неприхватљива.

Очување језичке културе је неодвојиви део процеса очувања културног идентитета, а сложенем захтеву, како истиче аутор Коковић, могуће је одговорити само уз поседовање опште културе, културе говора, језичког умећа и, пре свега, жеље за неговањем и култивисањем језика.

3.1. Језик и говор

Први корак у разумевању природе језика јесте уочавање дистинкције између језика и говора. Ова два појма најпрецизније је објаснио француско-швајцарски лингвист Фердинанд де Сосир (Ferdinand de Saussure), а његову поделу на „langue” и „parole” касније су прихватили његов ученик Шарл Баји (Charles Bally) и енглески фонетичар Harold E. Palmer. По Сосиру, говор је чин појединца, док је језик збир речи које се налазе у свести тих појединаца и постоји једино у колективу, што га чини друштвеним феноменом. Са лингвистичког становишта, говор је подређен језику који има примарну улогу; концепију коју је преузео од Сосира, Шарл Баји проширује и сматра да се говор, у поређењу са језиком и његовом интелектуалном функцијом, остварује емоционално и субјективно јер изражава осећања, жеље и активност појединца.

Ото Јесперсен поменуто становишта сматра пренаглашеним и да такви ставови, као што је тврдња „да појединац има власт над ’говором’, док ’језик’ он не може ни изграђивати ни мењати” (Јесперсен 1970: 23), могу одвести у крајност. Он такође сматра да језик не може егзистирати независно од говора, поткрепљујући своју тврдњу чињеницом да нове форме и трансформације у језику настају прво у говору појединца, а затим се шире у тој језичкој заједници где их остали појединци прихватају и почињу употребљавати у властитом говору. „Када се у говору усваја нека иновација, било облик речи, било синтаксичка особитост, онда се то не дешава одједном – ширењем у некој мистичкој ’народној свести’, већ увек започиње са појединим човеком. Најпре припада појединцу, па тек онда постаје својина народа” (Јесперсен 1970: 34).

Не можемо се у потпуности сложити ни са Сосировим одређењем „да је ’la parole’ производ појединца, ’la langue’ производ заједнице” (Јесперсен

1970: 21), јер у језику ни једна реч не може постати својина заједнице док је власништво појединца.

С друге стране, говор појединца у разним околностима увек је друштвено условљен јер човек није изолован из своје околине. Својим говором жели да остави утисак на друге људе. Говор је индивидуалан само из разлога што у датом тренутку представља језичку активност појединца. Опонашањем индивидуални *језички чин* се распрострањује и претвара у *обичај* и *навику* и то су три основне фазе његовог постојања. Настао у међусобној комуникацији појединаца, као скуп њихових навика које су стекли као припадници националне заједнице, језик је значајно обележје једног народа. Стварање националног језика је комплексно социолошко-лингвистичко питање, па ћемо се у овом раду само осврнути на најзначајније сегменте.

Језичке заједнице су различите величине, од породице до нације или супернације (као што је језичка заједница у којој 150 милиона људи говори енглески). Најважнија појава у историјском развоју језика јесте управо настанак великих националних језика – јединствених и општеприхваћених језика у чијој су сенци локални дијалекти. Језички облици постају независни од географских фактора, али на њихов развој утичу многи други фактори. На развој и ширење заједничког језика утичу: ратови, религија, књижевност, политичка ситуација, стварање великих градова, али и образовање, интелигенција и сва кретања међу људима.

Веза између језика и говора је најочигледнија у одређивању критеријума правилног у језику. У лингвистичкој литератури најчешће наилазимо на дефиницију Адолфа Норена: „Правилно је оно што људи могу најбоље и најбрже схватити, а што онај који говори најлакше може изразити” и формулацију Есаиаса Тегнера да „оно што је најлакше реће најлакше је и разумети”. О правилности у језику може се говорити само унутар истог језика – у супротном, ни једна ни друга дефиниција не би била потврђена. Заједничка спона ових формулација је постојање два стандарда који немају исту вредност, али се примат оног који говори или оног који слуша тешко може прецизно одредити; они чак могу бити у сукобу. Из тог разлога, Норен је поставио најзначајније критеријуме за одређивање правилног у језику и то су, по његовом мишљењу: критеријум ауторитета, географски, књижевни, аристократски критеријум, демократски, логички и естетски критеријум.

Карактеристике језика се одређују у оквиру конкретне језичке заједнице и правилан језик је онај који одговара њеним захтевима и нормама. Треба напоменути да постоји могућност измена постављених норми јер сваки појединац може у језик унети нешто ново што ће остали чланови заједнице прихватити и што ће почети да одређује говор других. Однос језика и говора је стално на релацији између језичких норми и слободе, аналогно односу заједнице и појединца. Појединац може само делимично остварити своју слободу, јер се обраћа другима којима жели да саопшти своје мисли. Друштвена функција језика не допушта појединцу потпуну слободу изражавања

и говора зато што је ограничен законима, обичајима и нормама заједнице којој припада. С друге стране, норме нису строго утврђене и не остављају појединца без могућности избора речи или реченичких конструкција којима би најверније исказао тренутно лично осећање, доживљаје и мисли. Говор има и додатну могућност да интонацијом и сличним средствима може нагласити нијансе мисли и осећања. Велики књижевници, научници, истраживачи морају свој индивидуални језички израз прилагодити захтевима заједнице и то им није увек лако, али зато захтеви заједнице одговарају просечном човеку омогућавајући му да иде утабаним путем.

Конвенционални језик заједнице може бити изједначен, свакодневан, уобичајен, једноставан. Насупрот томе, индивидуални језик слободне личности може бити нов, оригиналан, личан, смео. И у једном и другом случају, посебну пажњу треба обратити на одлике правилног говора и језика. Правилан језик је разумљив, јасан и леп. Има своју интелектуалну страну која се односи на јасноћу мисли и емотивну страну јер побуђује код слушаоца или читаоца естетски доживљај. Мисли могу бити изражене разумљиво а да не буду исказане лепо, могу се излагати јасно а не и лепо, али питањем лепоте израза залазимо у подручје науке о стилу. Овде само истичемо разлику између спољашње и унутрашње лепоте језика, јер је спољашња лепота језика условљена пријатним звуком речи и лакоћом изговора. Дакле, реч је о хармоничним осећањима која нам пружају ритмичке комбинације речи, интонација, артикулација, а које зависе од *јовора* и говорних способности појединаца.

Правилан говор је онај који одговара захтевима заједнице, често без обзира на унутрашњу вредност речи.

3. 2. Развој и могућности усавршавања језика

Кретање језика смо до сада поменули у различитим контекстима, говорећи о настанку и историји језика и упоређивањем кретања културе и језика. Током историје, појавом нових достигнућа у разним областима, језик се непрестано мењао и развијао. Као друштвена појава, развија се упоредо са развојем друштва, јер би негирање поменутог става о условљености развоја језика и друштва значило негирање развоја читаве људске културе. У ком правцу се језик развија и да ли се увек обогаћује и усавршава, покушаћемо да одгонетнемо у овом потпоглављу, полазећи од ставова совјетског лингвисте Рубена Александровича Будагова.

Аутор је у својој књизи *Развијак и усавршавање језика* (1981) расветлио многа кључна питања која се односе на проучавање развоја језика: повезивање појмова *развијак језика* и *усавршавање језика*, дилема да ли се о развоју језика може говорити у језику уопште или само у оквиру појединих језика, питање да ли се усавршавање језика одвија у току његовог историјског развоја и друго. Методолошким приступом потребно је утврдити како је процес развоја језика повезан са процесом његовог усавршавања,

како се испољава процес усавршавања језика у различитим етапама његовог историјског развоја и зашто ниво развијености језика није противуречан јединственој природи свих језика, без обзира на то што се они даље развијају у различитим смеровима зависно од повољних или неповољних социјалних услова. Проучавање развоја језика не сме се сводити на пребројавање речи, фреквенцију употребе језичких фраза, већ на проучавање њихових функционалних односа у језику.

Компаративно-историјски приступ, по коме је једноставније изражавати се језиком који је историјски више развијен у односу на историјски мање развијен језик, враћа нас на теорије развитка друштва и друштвених појава. Још је Хегел сматрао да је процват уметничког стваралаштва у античко доба био повезан са тадашњим неразвијеним друштвеним односима и да је каснији развој друштвених односа уметнику отежавао услове стварања. О противуречности између друштвеног уређења и уметничких могућности појединаца писао је и Карл Маркс, истичући да је недопустиво поистовећивање уметничког прогреса са друштвено-техничким развојем, а проблем који се јавља услед неподударности друштвеног и уметничког развоја, актуелан је и данас.

Истраживање развоја и усавршавање језика отежано је природом његовог кретања – језик се развија по кружној линији, враћајући се на претходно стање, али континуирано кретање језика не омета његово функционисање. Променљивост је карактеристика свих друштвених појава; прво се појавило схватање о променљивости друштвених институција, затим књижевности, уметности, језика и, на крају, мишљења (Будагов 1981).

Усавршавање језика је комплексно питање, између осталог и због чињенице да се промене одвијају у области лексике, граматике, стила изражавања и у домену естетских могућности језика.

У области лексике усавршавање се не манифестује само у броју речи. Број речи непрестано расте, али не одређује процес усавршавања језика; у језику је појам квалитета подједнако битан као и појам квантитета. Богатство лексике не чини квантитет речи, већ његов функционални однос са квалитетом речи и са могућношћу да се адекватније изразе мисли и осећања људи у одређеном друштву. Следећа потешкоћа у истраживању лексике и њеног развоја је лексичка полисемија, заједничко својство свих језика, на свим етапама историјског развоја и формирања. Карактер полисемије зависи од општег развитка језика, нивоа опште културе, језичке културе и осталих услова. Карактер полисемије нам приказује какве су изражајне могућности језика.

Разграничење квантитета и квалитета у језику (лексици) је битно да би се уочиле разлике, али и њихово међусобно деловање: квалитативна разграничења се понекад изражавају помоћу увећања речника, дакле, квантитетом речи. У савременом језику приликом одвајања основног значења речи од осталих значења формирају се хомоними. На тај начин се диференцирају

различити типови полисемије и хомонимије у процесу историјског развика језика, и са социолингвистичког становишта је најзначајније указати на функцију коју вишезначне речи врше у одређеним историјским епохама и одредити каквих типова вишезначних речи има. Типови синтагми и полисемије зависе од стварности у којој се одвијају кретања речи од њеног буквалног ка фигуративним значењима.

Различито схватање унутрашње форме многих речи у разним историјским епохама последица је не само кретања тих речи и језика уопште, већ и развика људског мишљења.

По мишљењу познатог лингвисте Антоана Мејеа, речи грчког језика су очигледније чувале своју унутрашњу форму него што је то случај у каснијим епохама и своје учење заснива на подели речи на „јаке речи” и „речи знакове”. Однос људи према језику се мењао паралелно са развојем људског мишљења и у претходним, далеким епохама и у новом добу, зависно од различитих функција језика и односа теоретичара језика и књижевника према језику и његовим могућностима. Потребно је указати и на везу усавршавања лексике са узајамним деловањем логичког и чулног аспекта у речима, у њиховом значењу и у њиховој употреби. Значење речи има и емоционалну компоненту која, без обзира на непосредан емоционални доживљај слушаоца, представља саставни део значења датих речи. Човек језиком изражава мисли и осећања која се не могу одвојити од осталих личних карактеристика које се у тренутку говора исказују; језик не може постојати без чулног елемента самог значења речи.

Развој и усавршавање у области граматике такође се манифестује током историјског развоја у претходним епохама, као и у кратким временским интервалима у савременом друштву. У свакој епохи прво се утврђује функција појма, а у зависности од функције, сваки сличан појам може имати различиту улогу у процесу формирања читавог система језика. Потпоглавље о усавршавању језика завршићемо објашњењима односа између граматике и стилистике. Понекад појаве у једној етапи развика имају граматичку, а у другој стилистичку функцију. Понављање у старим језицима служи као средство за обликовање синтаксичке целине, док у новим језицима понављање речи или делова реченица доводи до стилистичког обликовања текста и нема граматички карактер. Усавршавање граматике се одвија на путу од граматике до стилистике и условљено је бројним друштвеним факторима. У свим језицима постоји узајамно деловање граматике и стилистике, али оно што је област граматике у једном језику, у другом може припадати подручју стилистике. Последњим констатацијама враћамо се на повезаност језика, у овом случају граматике и граматичких процеса, са општим развојем културе.

Под усавршавањем језика не подразумевамо само развој општекњижевног језика, већ и развој научног стила изражавања. Научни језик се усавршава тек када књижевни достигне одређени ниво развоја; они се разликују, али и међусобно делују. Одлика научног стила изражавања је ја-

сноћа израза, а специфичност научног изражавања се може схватити само у контексту књижевног језика одређене епохе и управо ту се испољава његова зависност од развитка општекњижевног језика.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Испитивање односа између језика и културе са теоријског аспекта, кроз различита дисциплинарна поља, наводи на неколико општих закључака.

На условљеност и повезаност језика и културе указује неколико битних својстава језика – динамика, кретање, хетерогеност, устројство. Осим што се значење појмова који постоје у одређеном језику изграђује у односу на друге појмове и произлази из њихових разлика, сваки појединац уноси своје културне компетенције на основу којих ствара значење. Између језика и друштвених промена у одређеној заједници одвијају се сложени интерактивни процеси. Под утицајем друштвених промена и сложених процеса диференцијације различитих домена живота и делатности, језик се такође диференцира на низ језичких подсистема – стилова, дијалеката, жаргона, али се запажају одређене законитости језичких промена. Одроз утицаја културних и друштвених појава и промена на језичке промене представља и нехомогеност језика који се не остварује као јединствена целина. Поимање језика захтева сагледавање узрока његових промена, упућивање са појединачних одлика на њихово систематско устројство и укупност, објашњење и тумачење у контексту културе и друштва. Култура, као систем значења, посредством језика даје друштвени и материјални темељ за смислени живот појединаца и смисао за практично деловање и комуникацијску интеракцију, што потврђује основну претпоставку нашег рада да се језик не може посматрати изоловано од других видова постојања и испољавања човека, културе и друштва.

Сагледавши карактеристике језичке културе у контексту њеног односа са културом, различитих друштвених околности и историјског развоја језика, дошли смо и до закључка да су расветљавању проблема проучавања природе и фактора усавршавања језичке културе у великој мери допринеле изражајне могућности језика.

Језик има важну улогу у процесу комуникације и процесу изражавања мисли и осећања појединца који у сваку реч или реченицу уноси јединствен садржај, управо због њихове естетске обојености. Естетска функција језика и говора обогаћује комуникативну функцију језика и пружа јој неисцрпне изражајне могућности. Често се термини *добар*, *правилан* и *леп* користе у синонимном значењу када је језичка култура у питању. Међутим, појам естетског је шири и сложенији од појма леп и правилно у језику; подразумева не само однос појединца према речима које изговара или пише, већ и према томе *како* говори и пише. Естетски критеријум се често одређује као субјективан

и непрецизан, иако је много значајније утврдити разлику између естетике језика и естетике говора, које очигледно постоје као што постоје разлике између језика и говора и на које смо већ указали. Естетика језика односи се на средства и могућности језика којима је и предодређена, а естетика говора на реализацију поменутих средстава и могућности.

Као што се усавршавање језичке културе одвија у складу са развојем и уобличавањем језика, заједно са усавршавањем самих језика и језичке културе појединца, континуирано се развијају и естетске функције језика које утичу на изграђивање другачијег односа према његовим изражајним могућностима.

Детаљније и дубље залажење у проблематику естетског феномена у обради теме овог рада не само да није могуће, него би променило концепцију која је одређена на почетку и омеђена основним категоријама: *језик, култура, груштво*.

Језичка култура одражава способност правилног *језичког* изражавања појединца у међусобној комуникацији са осталим члановима *груштва* у контексту опште *културе*.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски (2005): Ранко Бугарски, *Језик и култура*, Београд: Библиотека XX век.

Бугарски (1996): Ранко Бугарски, *Увод у ошћу линвистику*, Београд: Чигоја штампа.

Бугарски (1997): Ранко Бугарски, *Језик у груштвеној кризи*, Београд: Чигоја штампа.

Будагов (1981): Рубен А. Будагов, *Развићак и усавршавање језика*, Сарајево: „Свјетлост”, ООУР Завод за уџбенике и наставна средства.

Данојлић (1990): Милован Данојлић, *Мука с речима*, Београд: Библиотека XX век.

Ђорђевић (2009): Jelena Ђорђевић, *Postkultura*, Београд: CLIО.

Илић (1980): Милош Илић, *Социологија културе и уметности*, Београд: Научна књига.

Јесперсен (1970): Otto Jespersen, *Џвјећанство, народ и појединца са лингвистичког становишта*, Сарајево: Zavod za izdavanje udžbenika.

Клосковска (1980): Антоњина Клосковска, *Масовна култура*, друго издање, Варшава.

Клосковска (2005): Антоњина Клосковска, *Социологија културе*, Београд: Чигоја штампа.

Коковић (1997): Драган Коковић, *Пукојине културе*, Београд: Просвета.

Меје (2009): Antoan Меје, *Како рећи менјажу значење*, Београд: Službeni glasnik.

Радовановић (2003): Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Сладечек (2008): Michal Sladeček, *Politička zajednica: Konceptija političke zajednice u liberalno-komunitarnom sporu*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. „Filip Višnjić”.

Трифунуовић (2001): Весна Трифунуовић, *Сеоске школе и култура*, Јагодина: Учитељски факултет.

Феинберг (2012): Walter Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti*, Beograd: Edicija REČ.

Фишман (1978): Joshua A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo: „Svjetlost”, OOUR Zavod za udžbenike.

Шушњић (1982): Ђуро Шушњић, *Цветови и џла*, Beograd: Младост.

Nataša M. Vukićević
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina
Department for Didactics and Methodology

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF THE CULTURE OF LANGUAGE

Summary: This paper analyzes the phenomena of language and culture of language in the context of the relation between language and culture, language and speech, language and certain social factors. Essentially, the relation between language structures and social structures is based on individuals' need for communication in the society. The changes that inevitably occur in language and society lead to constant changes of the culture of language – it is rebuilt, refined and reshaped. The paper deals with the characteristics of language, numerous functions of language and the possibilities of its development from the point of view of sociolinguistics which gives a new meaning to these categories.

Key words: language, culture, sociolinguistics.